

ΔΕΞΙΩΣΙΣ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. Α. ΜΠΑΛΑΝΟΥ*

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΥ

Α. Χ. ΒΟΥΡΝΑΖΟΥ

Κύριε συνάδελφε Δημήτριε Μπαλᾶνε, ἐξ ὀνόματος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν δεξιούμενος ὑμᾶς σήμερον σᾶς καλῶ ἵνα καταλάβητε τὸν Ἀκαδημαϊκὸν θῶκον, εἰς ὃν ἀνεβίβασεν ὑμᾶς ἡ ψῆφος ἐκείνης, τιμώσης τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ ἠθικὴν ὑμῶν ἀξίαν.

Παλαιαὶ οἰκογενειακαὶ παραδόσεις ὅσον καὶ ἔμφυτος ἐπιρρέπεια ὠδήγησαν ὑμᾶς ἐνῶρίς πρὸς τὴν σπουδὴν τῆς Θεολογίας, πρὸς ἣν ἀφιερώθητε μετὰ παραδειγματικῷ ζήλῳ καὶ ἐπιμελείας ἐκπαιδευόμενος πρῶτον ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Ἐθνικοῦ ἡμῶν Πανεπιστημίου καὶ εἶτα ἐν ταῖς Σχολαῖς διαφόρων γερμανικῶν Πανεπιστημίων. Βαθέως δ' ἐμπνεόμενος ἐκ τῶν ὑψηλῶν διδαγμάτων τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἡσχολήθητε ἰδιαίτερος εἰς τὴν μελέτην αὐτῶν ὅσον καὶ τὴν τῆς ἱστορίας τῶν δογμάτων. Ἡ περὶ τὴν καθόλου ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν ἐξαίρετος ὑμῶν ἰκανότης, ἡ ἀκριβὴς καὶ λεπτομερὴς διερεύνησις τῶν πηγῶν καὶ ἡ σαφὴς ἀνάπτυξις τῶν ἐξ αὐτῆς συναγομένων πορισμάτων καταδεικνύονται δαφνιλῶς εἰς τε τὸ ἐκτενὲς ὑμῶν σύγγραμμα τῆς Πατρολογίας, ἣν ἀπὸ τοῦ 1924 διδάσκετε ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν, ὡς καὶ τὴν ἄλλην μακρὰν σειρὰν τῶν παρ' ὑμῶν δημοσιευθεισῶν διατριβῶν, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς διαφόρους τῆς Θεολογίας κλάδους.

Αἱ συγγραφαὶ ὑμῶν αὗται ἔτυχον ἤδη εὐμενεστάτων κρίσεων διαπρε-

* Συνεδρία τῆς 28 Νοεμβρίου 1931.

πῶν θεολόγων ἡμετέρων καὶ ξένων καὶ τινες ἐξ αὐτῶν ἔχουσι μεταφρασθῇ εἰς ξένας γλώσσας.

Δυνάμει τῆς ἀρετίας ὑμῶν ἐπιστημονικῆς καταρτίσεως καὶ τῆς ἣν κέκτησθε σπουδαίας ιδιότητος σαφηνείας κατὰ τε τὸ λέγειν καὶ γράφειν προέβητε διὰ πλειόνων δημοσιευμάτων καὶ ὁμιλιῶν εἰς ἐκλαΐκευσιν σπουδαίων θεολογικῶν ζητημάτων καὶ ἀπλόμορφον ἀνάλυσιν πολλῶν ὑψηλῶν ἐννοιῶν τῆς Ἐκκλησίας ὡς καὶ δογματικῶν αὐτῆς συμβολισμῶν.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ διδακτικὴ ὑμῶν ἐργασία ὑπῆρξε τόσον εὐκαρπος, οὐδόλως ὑπελείφθητε ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴν εὐποΐαν, τὸ εὐγενὲς τοῦτο καθήκον, ὅπερ ἀπορρέει ἐξ αὐτῶν τῶν μεγάλων ἀρχῶν τῆς ἐπιστήμης σας καὶ εἶναι συμφυρὲς πρὸς τὰ μεγαλειότατα διδάγματα τοῦ Ναζωραίου. Ὡς δ' ὑπῆρξεν αὐτὸς τὸ Φῶς καὶ ἡ Ἀλήθεια καὶ ἡ Ζωή, πρέπει καὶ ἡ γήϊνη ζωὴ νὰ στρέφητε πάντοτε πρὸς τὴν εἰκόνα ἐκείνου, τοῦ συμβολίζοντος τὴν αὐταπάρνησιν καὶ τὴν ἀγάπην· οἵαδήποτε δ' ἄλλη ἀντίληψις τῆς ζωῆς εἶναι ἀπατηλὴ καὶ φροῦδος· «Ἐκοιμώμην, εἶπεν ὁ Κάντιος, καὶ ὠνειρεύθην ὅτι ζωὴ εἶναι τὸ ὥραϊον· ἀφντισθὴν καὶ εἶδον ὅτι ζωὴ εἶναι τὸ καθήκον». Εἶναι δὲ ἀναμφισβήτητον ὅτι τὴν ἀφύπνισιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ τὴν ἐξύψωσιν αὐτῆς πρὸς τὸν ἰδανισμὸν ἐκθάλλουσιν αἱ ἠθικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις.

Ἐμπεπλησμένος, ὡς εἶσθε, τοιούτων πεποιθήσεων δὲν ἠρκέσθητε εἰς μόνην τὴν διδασκαλίαν, ἀλλ' ἐφροντίσατε νὰ ἐφαρμόσητε τὰς παναρέτους αὐτῆς ἐπιταγὰς τιθέμενος ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ εὐαγοῦς ἰδρύματος, ἐν ᾧ στεγάζονται ὁρφανὰ Ἑλλήνων.

Διὰ τῆς δραστηριότητος ὑμῶν, τῆς πραότητος, καὶ τῆς στοργικῆς ψυχῆς, συνεχίζετε τόσον ἐπιτυχῶς τὰς παραδόσεις καὶ συντελεῖτε τόσον ἐνεργῶς εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἱεροῦ προορισμοῦ τοῦ Ὁρφανοτροφείου Χατζηκλώνστα, ὑπὲρ τοῦ ὁποίου ἀπὸ τοῦ 1856 ἀδιάπτωτον ἐδείχθη τὸ ἐνδιαφέρον πλήθους γενναιοδωρῶν τῆς Ἑλλάδος τέκνων καὶ ἀποτελέσμα τοῦ ὁποίου ὑπῆρξεν ἡ λαμπρὰ διαπαιδευσὶς χιλιάδων ὁρφανῶν. Τοῦ δὲ συντελεσθέντος ἐκεῖ ἐξόχου ἔργου παρέσχετε ἡμῖν πρὸ μικροῦ χρόνου πιστὴν

ἀπεικόνισιν διὰ τοῦ ἐπὶ τῇ ἐβδομηκονταπενταετηρίδι τοῦ ιδρύματος συνταχθέντος παρ' ὑμῶν λευκώματος.

Κύριε συνάδελφε, τὴν ἐν τῇ Θεολογικῇ Ἐπιστήμῃ διαπρέπειαν ὑμῶν, τὴν πρὸς τὸ θεάρεστον ἔργον τοῦ Ὁρφανοτροφείου ἄοκνον ἀφοσίωσιν καὶ τὰ ἐν γένει φιλάνθρωπα αἰσθήματα, τὰ ἀπὸ τῶν πρώτων βημάτων τῆς σταδιοδρομίας ὑμῶν ἐπιδειχθέντα, ἠθέλησε νὰ ἀνταμείψῃ ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν καταλέξασα ὑμᾶς μεταξὺ τῶν ἐταίρων τῆς ἐν αὐτῇ Τάξεως τῶν Ἡθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν.

«Εἴ τις — κατὰ Χρυσόστομον — ἀπὸ τῆς πρώτης ὥρας εἰργάσατο δεχέσθω σήμερον τὸ δίκαιον ὄφλημα».

ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ Δ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ

ΥΠΟ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

Ὑποδέχεται σήμερον ἡ Ἀκαδημία ὡς νέον τακτικὸν μέλος αὐτῆς τὸν κ. Δημήτριον Σίμον Μπαλᾶνον, αἰσθάνομαι δὲ ἰδιαιτέραν εὐχαρίστησιν, διότι ἔχω τὴν σπανίαν ταύτην εὐκαιρίαν, ὅπως ἐκ μέρους αὐτῆς χαιρετίσω τὸν νέον Ἀκαδημαϊκὸν καὶ παραστήσω τὴν μέχρι τοῦδε ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ δραῖσιν. Εὐτυχῶς ὁ κ. Μπαλᾶνος εἶναι τόσον γνωστὸς ἐκ τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτοῦ ἐργασιῶν, ὥστε δὲν παρίσταται ἀνάγκη λεπτομεροῦς αὐτῶν ἀναγραφῆς καὶ ἀναλύσεως, ἵνα προσηκόντως ἐκτιμηθῇ ἡ ἀξία τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Ἀρκοῦσι πρὸς τοῦτο καὶ γενικαί τινες γραμμαί.

Ὁ κ. Δημήτριος Σίμον Μπαλᾶνος ὠρμήθη εἰς τὴν Θεολογικὴν ἐπιστήμην ἐξ ἐνδομύχου κλίσεως, διότι μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐγκυκλίων σπουδῶν του, ἐγγράφει καὶ ἐπὶ διετίαν φοιτήσας εἰς τὴν Νομικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου, μετενεγράφη εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολήν, κατόπιν δὲ τετραετοῦς φοιτήσεως ἐν αὐτῇ ἐφοίτησεν εἰς τὰ μᾶλλον διακεκριμένα Πανεπιστήμια τῆς Γερμανίας ἐπὶ ἐτέραν τετραετίαν περίπου καὶ παρηκολούθησε τὰς παραδόσεις ὀνομαστῶν Γερμανῶν θεολόγων Καθηγητῶν.

Ὅ,τι δὲ κυρίως ἐχαράκτηρισεν αὐτὸν ὑπῆρξεν ἡ ἀγάπη καὶ ὁ πόθος τῆς μεταδόσεως τῆς ἀληθείας. Ἀπὸ τοῦ 1900, ὅτε ἐξέδωκε τὴν πρώτην

πραγματείαν του ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν: «Ἡ Ἐκκλησία μας», μέχρι τῆς πρώτων· μηνῶν δημοσιευθείσης Ἱστορίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἐπὶ τριακονταετίαν ὅλην, δὲν ἔπαυσε διδάσκων καὶ συγγράφων οὐ μόνον διὰ τοὺς ἐπιστήμονας ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ πολὺν δημόσιον, οὐ μόνον ἀπὸ τῆς Πανεπιστημιακῆς ἑδρας, ἣν κατέλαβε τὸ πρῶτον ὡς Ὑφηγητὴς τῷ 1905, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ βήματος τοῦ «Παρνασσοῦ», καὶ οὐ μόνον διὰ πραγματειῶν καὶ συγγραφεῶν ἀλλὰ καὶ δι' ἄρθρων ἐν ἐφημερίσι καὶ περιοδικοῖς καὶ δι' ὁμιλιῶν. Μακρὰ σειρὰ πραγματειῶν, δι' ὧν ζητεῖται ἡ ἐκλαΐκευσις τῶν συμπερασμάτων τῶν ἐπιστημονικῶν πορισμάτων, ἀπηνθύνθη πρὸς τὸν λαόν, τούτων δὲ ἡ πρώτη, «Ἡ Ἐκκλησία μας», ἠρθίμηνσε δέκα καὶ τρεῖς ἐκδόσεις εἰς χιλιάδας ἀντιτύπων διαδοθεῖσα. Ἄλλη σειρὰ πραγματειῶν καὶ ἄρθρων ἀνεφέρετο εἰς σύγχρονα θρησκευτικὰ ἢ ἐκκλησιαστικὰ καὶ κοινωνικὰ ζητήματα ἢ ἱστορικὰ γεγονότα ἢ προσωπικότητας ἐξεχούσας ἐν τῇ ἐπιστήμῃ. Τὴν ποικιλίαν ἀλλὰ καὶ τὴν σπουδαιότητα τῶν θεμάτων μαρτυρεῖ ἡ μνεία ἔστω καὶ ἐλαχίστων τῆς σειρᾶς ταύτης τῶν μελετῶν, οἷον: «Ἡ θέσις τῆς γυναικὸς ἐν ταῖς θρησκειαῖς καὶ ιδίως ἐν τῷ Χριστιανισμῷ» (1910), «Ἡ καὺσις τῶν νεκρῶν ὑπὸ θρησκευτικὴν ἔποψιν» (1912), «Ἐκκλησία καὶ θέατρον» (1909), «Αἱ θρησκευτικαὶ ιδέαι τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ» (1920) «Πολιτεία καὶ Ἐκκλησία» (1920), «Ἡ πολυτέλεια κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας» (1922) «Ἐρνέστος Ρενάν» (1923) «Οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ ἡ ἐποχὴ των» (1926), «Πῶς παρηγοροῦν τοὺς πενθοῦντας οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας», (1928), «Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ τέχνη καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας» (1930). Ὁ κ. Μπαλᾶνος ἐν ταύταις καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς αὐτοῦ ἐκλαΐκεντικαῖς μελέταις ἀναζητεῖ τὴν ἀλήθειαν, ἔχει τὸ θάρρος τῆς γνώμης του, μὴ διστάζων σαφῶς καὶ ἀπεριφράστως νὰ εἴπῃ αὐτήν. Τοῦτο χαρακτηρίζει ἰδιαζόντως καὶ ταύτας καὶ τὰς λοιπὰς αὐτοῦ μελέτας, ὡς καὶ τὰς ἀνακοινώσεις αὐτοῦ ἐν Συνεδρίοις, ὧν μετέσχε.

Διορισθεὶς τὸ πρῶτον, ὡς εἵπομεν, Ὑφηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, ἠσχολήθη περὶ δογματικὰς μελέτας, ἀφοῦ πρότερον ἐδημοσίευσεν τὴν πραγματείαν: «Εἶναι ἡ Ὁρθόδοξος Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία μόνον κοινωνία λατρείας;» (1904). Δι' αὐτῆς ἐζήτησε ν' ἀποκρούσῃ τὴν παρὰ τοῖς ἑτεροδό-

ξοις θεολόγοις κρατοῦσαν γνώμην, καθ' ἣν ἡ Ὁρθόδοξος Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία, ἀπολέσασα πᾶν ἄλλο διαφέρον, κατέστη ἀποκλειστικῶς κοινωνία λατρείας. Ἀπέδειξε δὲ ὅτι ὡς ἐν πάσῃ Ἐκκλησίᾳ οὕτω καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ εἶναι μὲν τὸ τελετουργικὸν ἀπαραίτητον στοιχεῖον, οὐχὶ ὅμως καὶ τὸ πᾶν, διότι καὶ ὑπὸ τὰς δυσμενεστάτας συνθήκας οὐδέποτε ἐξέλιπεν ὅλως ὁ δογματικὸς καὶ ἠθικὸς χαρακτὴρ ἐν αὐτῇ. Ἡ πραγματεία αὕτη τοῦ νεαροῦ τότε ἑλλήνος θεολόγου ἐπιστήμονος ἐξετιμήθη μεγάλως καὶ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων καὶ ὑπὸ τῶν ξένων. Παρομοίας φύσεως ὑπῆρξε καὶ ἡ πραγματεία αὐτοῦ, «Εἶναι ἡ Θεολογία Ἐπιστήμη;» (1906), ἣν ὡς ἐναρκτήριοι λόγον ἀπήγγειλε καὶ ἥτις μετεφράσθη καὶ εἰς τὴν Σερβικὴν γλῶσσαν, ἀπετέλεσε δὲ πράγματι εὖστοχον ἀναίρεσιν τῶν ἰσχυρισμῶν τῶν ἀρνούμενων εἰς τὴν Θεολογίαν τὸν ἐπιστημονικὸν χαρακτῆρα.

Ἐπηκολούθησε σειρά δογματικῶν πραγματειῶν, «Ἡ περὶ δικαιώσεως διδασκαλία τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν» (1904), «Ἡ περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἐπιστημονικὴ γνῶσις» (1905), «Τὸ δόγμα τῆς Ἐκκλησίας περὶ Ἀγίας Τριάδος» (1911), «Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Δογμάτων» (1919), «Σύμβολα καὶ Συμβολικά βιβλία» (1919). Αἱ πραγματεῖαι αὗται, καρπὸς ἐνδελεχοῦς μελέτης τῶν πηγῶν, κατεδείκνυνον τὴν πεποίθησιν τοῦ συγγραφέως περὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ χαρακτῆρος τῆς Θεολογικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ τὸν ζῆλον αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Ἐκάστη νέα μελέτη αὐτοῦ προδύναμιζεν ζωηροτέραν τὴν προσοχὴν τῶν κριτικῶν, ἡμετέρων τε καὶ ξένων.

Ἀλλὰ ταυτοχρόνως ὁ κ. Μπαλᾶνος, ἐκτὸς τῶν δογματικῶν μονογραφιῶν, ἃς συνεχῶς ἐδημοσίευεν, ἡσχολεῖτο ἀκαταπονήτως καὶ περὶ ἱστορικὰς ἐρεῦνας, θεολογικὰς καὶ μὴ τοιαύτας. Δύο θεολογικὰς ἱστορικὰς μελέτας ἀφιέρωσεν εἰς τὸ πολύκροτον ζήτημα τῆς ὁμολογίας τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως, «Ἡ Ὁμολογία Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως» (1906), καὶ ἡ «Λουκάρειος Ὁμολογία» (1907), καταλήξας εἰς τὸ συμπέρασμα περὶ τῆς γνησιότητος αὐτῆς. Καὶ οἱ διαφωνήσαντες ἔτι πρὸς αὐτὸν δὲν ἠρνήθησαν τὴν ἐπιστημονικότητα τῆς ἐρεῦνης καὶ τὸ θάρρος τῆς γνώμης. Ἐτεροι μελέται ἀνεφέροντο εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας, «Ὁ Ἀπόστολος Μακρὰ-

κης» (1907) καὶ «Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος» (1923). Ἐν τῇ πρώτῃ τῶν πραγματειῶν τούτων ἐξέθηκεν ἀντικειμενικῶς τὴν δρᾶσιν τοῦ Ἀποστόλου Μακράκη († 1905), ὑποδείξας καὶ τὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα ἀλλὰ καὶ τὰ τρωπὰ σημεῖα αὐτῆς καὶ παρασχῶν πλήρη καὶ ζωηρὰν εἰκόνα τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ. Ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ συντόμῳ μὲν ἀλλὰ περιεκτικωτάτῃ πραγματεία ἐξήτασεν ἐμπεριστατωμένως τὴν δρᾶσιν τοῦ διαπρεποῦς Ἱεράρχου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος Ἀλεξάνδρου Λυκούργου († 1875) καὶ τὰ σύγχρονα θρησκευτικὰ καὶ ἄλλα ζητήματα. Ὡσαύτως ἐδημοσίευσεν τὰς πραγματείας «Ἀναστάσιος Διομήδους Κυριακὸς» (1924), «Σπυρίδων Λάμπρος» (1929) «Οἱ Μπαλᾶνοι, Διδάσκαλοι τοῦ Γένους» (1930).

Μελετῶν δὲ καὶ τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ Πατρολογίαν ἐδημοσίευσεν καλλίστην μονογραφίαν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἰσίδωρος Πηλουσιώτης» (1922), ἐν ἣ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συγγραμμάτων τούτου καὶ ἄλλων πηγῶν, ἐξέθηκε τὸν βίον καὶ τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ἡ πραγματεία αὕτη κατέδειξε πόσον ἦτο ἤδη παρσκευασμένος διὰ τῆς προηγηθείσης ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, ὅπως καταλάβῃ τὴν ἔδραν τῆς Πατρολογίας ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου, προταθεὶς ὑπὸ τῶν καθηγητῶν αὐτῆς παμψηφεί τῇ 29 Νοεμβρίου 1923 καὶ ἀναλαβὼν τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1924. Ἐντὸς ἐξαετίας παρσκευάσεν λίαν ταχέως καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐδημοσίευσεν, πρὸς εὐχάριστον ἔκπληξιν πάντων, τὴν «Πατρολογίαν» (1930), περιλαμβάνουσαν τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς Πατέρας καὶ συγγραφεῖς τῶν ὀκτὼ πρώτων αἰώνων. Ἡ ἀκρίβεια καὶ ἡ σαφήνεια, ἡ ἀντικειμενικότης καὶ ἀποδεικτικότης, ἐπὶ τῇ βάσει πάντοτε τῶν πηγῶν, κάλλιστα γνωρίσματα πασῶν τῶν ἐπιστημονικῶν τοῦ κ. Μπαλάνου ἐργασιῶν, προκύπτουσιν ἐκδηλότερα ἐν τῇ συγγραφῇ ταύτῃ, ἥτις ὥς καρπὸς βαθείας μελέτης τῶν συγγραμμάτων τῶν Πατέρων καὶ Διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τῆς ἀπεράντου περὶ αὐτῶν φιλολογίας καὶ βιβλιογραφίας, οὐ μόνον τοὺς φοιτητὰς δύναται νὰ ἱκανοποιήσῃ ἀλλὰ καὶ εἰς πάντα ἐπιστήμονα, ἐπιθυμοῦντα νὰ λάβῃ γνῶσιν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας, δύναται νὰ χρησιμεύσῃ.

Κύριε συνάδελφε. Ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ἀρίστης ἐκ πάσης ἐπόψεως

«Πατρολογίας» δηλοῦτε ὅτι θὰ θεωρήσῃτε ἑαυτὸν εὐτυχῇ ἐὰν φέροιτε εἰς πέρας τὴν συγγραφὴν συνεχείας, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ προκειμένου ἔργου, ἥτοι ἱστορίας τῶν ἐλληνικῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμμάτων ἀπὸ τοῦ θ'. αἰῶνος μέχρι σήμερον. Ἡ εὐχὴ αὕτη ἀποτελεῖ ἐπαγγελίαν, διὰ τὴν πλήρωσιν τῆς ὁποίας εἴμεθα βέβαιοι.

Ἡ μέχρι τοῦδε συμβολὴ σας εἰς τὴν ἐπιστήμην, εἶναι σημαντικωτάτη καὶ πολύτιμος, ἀλλὰ δικαιοῦμεθα ν' ἀναμείνωμεν διαρκῶς αὐξοῦσαν τὴν συνέχειαν αὐτῆς καὶ πολυτιμότερους τοὺς καρποὺς τοῦ ὑμετέρου ζήλου καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Ἄλλως τε ἡ εἴσοδος ὑμῶν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν, ἣτις ὑποδέχεται ὑμᾶς σήμερον μετ' ἐξαιρετικῆς χαρᾶς, δὲν ἀποτελεῖ μόνον ἀναγνώρισιν καὶ ἐπιβράβεισιν τοῦ μέχρι τοῦδε συντελεσθέντος ἔργου ὑμῶν, ἀλλὰ καὶ παρότρυνσιν πρὸς τὴν περαιτέρω ἐπιστημονικὴν δρασιν, ἐπ' ἀγαθῷ τῶν θεολογικῶν γραμμάτων καὶ τῆς καθόλου ἐλληνικῆς ἐπιστήμης.

ΑΝΤΙΦΩΝΗΣΙΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΜΠΑΛΑΝΟΥ

Ἀνερχόμενος τὸ βῆμα, πρώτιστον καθῆκόν μου θεωρῶ νὰ ἐκφράσω τὰς θερμοτάτας μου εὐχαριστίας πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν διὰ τὴν τιμητικὴν ἐκλογὴν μου ὡς μέλους αὐτῆς καὶ πρὸς τὸν κύριον ὑπουργὸν τῆς Παιδείας καὶ τῶν Θρησκευμάτων, ὅστις ἐπεκύρωσε τὴν ἐκλογὴν μου.

Εὐχαριστῶ ἐπίσης θερμῶς τὸν προεδρεύοντα τῆς Ἀκαδημίας κ. Ἀλέξανδρον Βουρνάζον, ὡς καὶ τὸν μακαριώτατον ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν κύριον Χρυσόστομον, οἵτινες μετ' ἄκρας εὐμενείας ἐδεξιώθησάν με σήμερον ἐνταῦθα, δι' ἐκφράσεων τόσον τιμητικῶν δι' ἐμὲ καὶ τὸ ἔργον μου, τῶν ὁποίων ἡ ἀνάμνησις θὰ παραμένῃ ἐς αἰὲν προσφιλεῖς ἐν τῇ καρδίᾳ μου.

Κατ' ἔθος ὁ ἐκλεγόμενος ἀκαδημαϊκὸς ἀφιεροῖ τὸν εἰσιτήριοι λόγον του εἰς τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργον τοῦ προκατόχου του ἐφόσον ὁμῶς καταλαμβάνω νεοσύστατον ἔδραν τῆς ἀριστυστάτου Ἀκαδημίας καὶ συνεπῶς δὲν ἔχω προκατόχον ἐν αὐτῇ, θὰ μοι ἐπιτραπῇ νὰ πραγματευθῶ

ἐνώπιον ὑμῶν θέμα γενικωτέρου, ὡς νομίζω, διαφέροντος, ἥτοι περὶ τῆς σχέσεως ἐκκλησιαστικῆς καὶ θύραθεν παιδείας, καὶ γενικώτερον περὶ τῆς σχέσεως θρησκείας καὶ ἐπιστήμης, ὡς καὶ περὶ τῆς ὑψίστης σημασίας τὴν ὁποίαν ἐνέχει ἡ ἁρμονία αὐτῶν οὐ μόνον δι' ἀμφοτέρας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ κοινωνικὸν καθόλου σύνολον, ἡ ἀληθῆς εὐημερία τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ τὸν τελικὸν σκοπὸν πάσης ὑψηλῆς προσπαθείας.

Ἐννοεῖται ὅτι θέμα τόσον εὐρὺ καὶ σοβαρὸν μόνον ἐν γενικαῖς γραμμαῖς καὶ ὑπὸ τινος τῶν ἀπόφθεόν του δύναται νὰ ἐξετασθῇ ἐντὸς τῶν στενῶν χρονικῶν ὁρίων, καθ' ἃ δικαιούμαι σήμερον νὰ ἐπασχολήσω ὑμᾶς.

Ὁ Χριστιανισμός, προελθὼν ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὸν τότε κόσμον, ἦτο ἐπόμενορον ὅτι εὐρέθῃ ἀρχήθην ἐν ριζικῇ ἀντιθέσει πρὸς αὐτὸν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, ἥτοι τὴν σοφίαν, τὴν τέχνην, τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθιμα αὐτοῦ, τὸν σύγχρονον πολιτισμὸν ἐν μιᾷ λέξει. Οὐ μόνον ὁ μηδεμίαν σχὼν ἐπίδρασιν ἐκ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ Ἰησοῦς Χριστὸς ρητῶς τονίζει τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος, καίτοι κάτοχος τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, ἐν ἧ καὶ γράφει, καὶ οὐχὶ ἄμοιρος τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, ἀντιτέτει πρὸς τὴν κατὰ Χριστὸν σοφίαν τὴν κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων φιλοσοφίαν καὶ κενὴν ἀπάτην¹.

Καθ' ὃν χρόνον ὁμως σκληρὸς διεξήγετο ἀγὼν τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τὸν κόσμον καὶ τοῦ κόσμου πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, ταχέως ἤρξατο κατανοοῦμενον ὅτι πλεόν τοῦ ἀνεπιφυλάκτου κατὰ τοῦ ἐθνισμοῦ πολέμου θὰ ὠφέλει τὸν Χριστιανισμόν καὶ τὰ ἰδανικά του ἡ ἀναγνώρισις ὅτι καὶ ἐν τῷ ἐθνισμῷ ὑπῆρχον ἀγαθὰ τινα στοιχεῖα.

Ἄν εἰς τὸν ἀπόστολον Παῦλον εὐλόγως ἀποδίδεται ὁ δίκαιος ἔπαινος ὅτι στραφεῖς πρὸς τὰ ἔθνη ἤνοιξε δι' αὐτὰ τὰς πύλας πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, εἰς τὸν ἀπολογητὴν Ἰουστίνον, κατὰ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου αἰῶνος, ὀφείλεται ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἀπεπειράθη νὰ γεφυρώσῃ τὸ χάσμα μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ ἐθνικῆς φιλοσοφίας, διὰ τῆς θεωρίας του περὶ σπερματικοῦ Λόγου, ὅστις φωτίσας τοὺς ἐθνικοὺς φιλοσόφους κατέστησεν αὐτοὺς

¹ Πρὸς Κολοσσαεῖς 2, 8.

ικανούς «ἀμυνδρῶς ὁρᾶν τὰ ὄντα»¹ καὶ νὰ διδάξωσι «σπέρματα ἀληθείας»². Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία δὲν ἦτο πλέον διὰ τὸν Ἰουστίνον «κενὴ ἀπάτη»· τοῦναντίον οὗτος ἀνεγνώρισεν ὅτι τὰ διδάγματα τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν ἄλλων φιλοσόφων, καίτοι «οὐ πάντα ὅμοια, ... οὐκ ἀλλότρια ἐστὶ τοῦ Χριστοῦ· ἕκαστος γάρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ σπερματικοῦ θείου Λόγου τὸ συγγενὲς ὁρῶν, καλῶς ἐφθέγγετο»³. Ὡς ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ Λόγου σποράς⁴, τινὲς πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Σωτῆρος ζήσαντες, δύνανται, κατ' Ἰουστίνον, νὰ ὀνομάζωνται καὶ νὰ θεωρῶνται Χριστιανοί, ὡς «μετὰ λόγου» βιώσαντες· καὶ τοιούτους ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἀπεδέχετο ἰδίως τὸν Ἡράκλειτον καὶ τὸν Σωκράτη, τὸν ὁποῖον κατ' ἐξοχὴν εἰμίμα⁵. Τὸ ὅτι εἰς τὰ συγγράμματα τῶν Ἑλλήνων περιείχοντο ἀλήθειαι τινες ἐξήγει ὁ Ἰουστίνος, ὡς καὶ πάντες οἱ ἀρχαῖοι ἀπολογηταί, καὶ διὰ τῆς ἐσφαλμένης προϋποθέσεως ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐπωφελήθησαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης· «προεσβύτερος γὰρ Μωυσῆς καὶ πάντων τῶν ἐν Ἑλλήσι συγγραφέων»⁶.

Τὰς ἀντιλήψεις ταύτας τοῦ Ἰουστίνου συνεμερίζοντο καὶ τινες τῶν λοιπῶν ἀπολογητῶν, ὡς ὁ Ἀθηναγόρας· ἄλλοι ὅμως ἐξ αὐτῶν ἐξηκολούθησαν τὸν πόλεμον τῶν ἄκρων κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τόσον ὥστε νὰ παραγνωρίζωσι καὶ αὐτὴν τὴν ἀξίαν τῶν μεγαλυτέρων τοῦ πνευμάτων. Οὕτως ὁ Τατιανὸς ἐφρόνει ὅτι οἱ Ἕλληνες, τὰ πάντα ἐκ τῶν βαρβάρων παραλαβόντες, διέστρεψαν καὶ μετεχειρίσθησαν πρὸς τὸ κακόν, ὡς τὴν ρητορικὴν ἐπ' ἀδικίᾳ καὶ συκοφαντίᾳ καὶ τὴν ποίησιν πρὸς ψυχῆς διαφθοράν· διὰ τοῦτο ὠμίλει μετὰ μεγίστης περιφρονήσεως οὐ μόνον περὶ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, τόσον ὥστε νὰ παριστᾷ τὸν Πλάτωνα ἀπλῶς ὡς γαστροίμαργον, τὸν Ἀριστοτέλη ὡς κόλακα, τὸν Ἡράκλειτον ὡς ἀμαθῆ, τὸν Ἐμπεδοκλῆ ὡς ἀλαζόνα, ἐξαιρῶν τῆς γενικῆς κατακρίσεως τὸν «ἕνα Σωκράτη»⁷, ὅχι τόσον

¹ Β' Ἀπολογία 13, ἐν Migne E. II. 6, 468.

² Α' Ἀπολογία 44, ἐν Migne E. II. 6, 396.

³ Β' Ἀπολογία 13, ἐν Migne E. II. 6, 465.

⁴ Αὐτόθι, σ. 468.

⁵ Α' Ἀπολογία 5, ἐν Migne E. II. 6, 336. Πρβλ. καὶ Β' Ἀπολογία 10, αὐτ. 6, 460.

⁶ Α' Ἀπολογία 44, ἐν Migne E. II. 6, 396 κ. ἀ.

⁷ Λόγος πρὸς Ἕλληνας 2 καὶ 3, ἐν Migne E. II. 6, 808 κ. ἐ.

διὰ τὴν σοφίαν του, ὅσον διὰ τὸν ὑπὲρ τῶν ἰδεῶν του θάνατον, διὰ τοῦ ὁποίου εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἀρχαίων Χριστιανῶν, ἰδίως ἐν τῇ ἐλληνικῇ Ἀνατολῇ, προσήγγιζέ πως οὗτος, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, τὸν Σωτῆρα.

Καὶ ὁ ἀπολογητὴς Θεόφιλος ὁ Ἀντιοχείας τόσον ὑπετίμα τὴν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν ὥστε ἐφρόνει ὅτι ὁ Πλάτων καὶ οἱ λοιποὶ φιλόσοφοι «δόξης κενῆς καὶ ματαίας πάντες οὗτοι ἐρασθέντες, οὔτε αὐτοὶ τὸ ἀληθὲς ἔγνωσαν, οὔτε μὴν ἄλλους ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν προετρέψαντο» καὶ ὅτι «ἡ δόξα αὐτῶν εἰς ἀτιμίαν καὶ μωρίαν ἐχώρησε»¹ καὶ ἠρώτα: «τί ὠφέλησε Πλάτωνα ἢ κατ' αὐτὸν παιδεία ἢ τοὺς λοιποὺς φιλοσόφους τὰ δόγματα αὐτῶν;»².

Καὶ ὁ Ἐρμείας ἐθεώρει τὴν ἔρευναν τῶν φιλοσόφων «ἄχρηστον, ἔργον μηδενὶ προδήλῳ καὶ λόγῳ σαφεῖ βεβαιουμένην»³.

Τοιοιουτρόπως ἡ ἐκκλησία, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ δευτέρου αἰῶνος, ἴστατο πρὸς δύο ὁδῶν καὶ τάσεων. Ἡ αἰωνία σύγκρουσις φιλελευθέρων καὶ συντηρητικῶν ἀρχῶν, ἴσως ἀναγκαία καθ' ἑαυτὴν πρὸς διατήρησιν τῆς ἰσορροπίας καὶ ἀποφυγὴν ἀκροτήτων, ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐνταῦθα. Ἡ φιλελευθέρων τάσις, ἀφ' ἑνός, ἀναγνωρίζουσα ἐν μέτρῳ σπέρματα ἀληθείας ἐν τῷ ἐθνισμῷ καὶ ἐπιζητοῦσα, ἄνευ οἰασδήποτε ἀβαρείας τῶν ἐκκλησιαστικῶν παραδόσεων, τὴν μετὰ τοῦ ἐθνισμοῦ ἐπαφὴν, ὀρθῶς διέβλεπεν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐκμεταλλευόμενος καὶ χρησιμοποιοῦν ἐθνικὰ στοιχεῖα θὰ ἐνισχύετο ἐξ αὐτῶν, πρὸς διαμόρφωσιν νέας χριστιανικῆς φιλοσοφίας καὶ κοσμοθεωρίας, ἐτοίμου νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν παλαιὰν ἐθνικὴν φιλοσοφίαν καὶ θὰ ἠδύνατο οὕτω νὰ ἀποβῇ σημαντικὸς παράγων ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ οὐ μόνον τῶν μαζῶν ἀλλὰ καὶ τῶν διανοουμένων, καὶ νὰ ἀναδειχθῇ ἡ θρησκεία τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, ἡ θρησκεία κατ' ἐξοχὴν. Ἡ συντηρητικὴ τάσις, ἀφ' ἑτέρου, βλέπουσα ἐν τῇ ἐλληνικῇ φιλοσοφίᾳ τὸν ἐχθρὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐφρόνει ὅτι οἰαδήποτε ἐπίδρασις αὐτῆς ἐπ' αὐτοῦ θὰ συνετέλει εἰς ἀπομάκρυνσιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἀρχικοῦ ιδεώδους καὶ ἔβλεπε τὴν μοναδικὴν σωτηρίαν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἀπομονώσεως καὶ τῆς αὐτοτελείας. Ἀμφό-

¹ Πρὸς Ἀυτόλυκον 3, 3, ἐν Migne E. II. 6, 1124.

² Ἀὐτόθι 3, 2 (6, 1124).

³ Διὰ συρμὸς τῶν ἔξω φιλοσόφων 10, ἐν Migne E. II. 6, 1180.

τεραι αἱ τάσεις ἡγωνίζοντο, κατὰ τὴν πεποίθησίν των, τὸν ἀγῶνα τῆς ἀληθείας, ἢ ἐπικράτησις ὅμως μιᾶς ἐξ αὐτῶν ἦτο ζήτημα θεμελιώδους σημασίας διὰ τὸν Χριστιανισμόν. Ἡ νίκη τῆς φιλελευθέρως τάσεως θὰ ἐσήμαινε τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἀγαθῶν ἐξωχριστιανικῶν στοιχείων καὶ τὸ ἐκμεταλλεύσιμον αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅστις οὕτω θὰ ἐλάμβανε τὸ εἰσιτήριο διὰ τὴν οἰκουμενικότητα. Ἡ νίκη τῆς συντηρητικῆς τάσεως θὰ ἐσήμαινε τὴν πλήρη αὐτοτέλειαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως τὴν καταδίκην αὐτοῦ εἰς θρησκειᾶν περιορισμένου κύκλου καὶ δράσεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ συντηρητικὴ τάσις ἦτο συνεπεστέρα πρὸς τὴν ἀρχικὴν ἔκφανσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλ' ἀσυγκρίτως ἐπωφελεστέρα δι' αὐτὸν καὶ συνεπῶς διὰ τὴν ἀνθρωπότητα ἦτο ἡ ἐπικράτησις τῶν φιλελευθέρων ἀρχῶν, ἦτοι ἡ ἀναγνώρισις ὅτι καὶ ἐν τῷ ἐθνισμῷ ὑπῆρχον ἐκμεταλλεύσιμα ἀγαθὰ στοιχεῖα. Ἀλλως δὲν πρέπει νὰ λησμονῇται ὅτι καθιδρύματα καὶ πνευματικαὶ ἐμφανίσεις εἶναι ἀδύνατον νὰ ζήσωσι, νὰ ἐπικρατήσωσι καὶ νὰ ἐπιβληθῶσι μὴ ἐξελισσόμενα καὶ μὴ προσαρμολύζόμενα, ἄνευ, ἐννοεῖται, ἀλλοιώσεως καὶ μεταβολῆς τῆς κεντρικῆς κατευθύνσεως καὶ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν αὐτῶν.

Ὁ ἀγὼν μεταξὺ τῶν δύο τούτων τάσεων διεξήχθη μετὰ ζωηρότητος. Οἱ πολλοί, ὅπως σχεδὸν πάντοτε, ἦσαν ὑπὲρ τῆς συντηρητικῆς ἀπόψεως. Οἱ ἐκ τῶν αἰρέσεων ιδίως κίνδυνοι καθίστων ἔτι μᾶλλον ὑποπτον πάντα σύνδεσμον πρὸς τὸν ἐθνισμόν καὶ τὴν φιλοσοφίαν, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ ἐθνικίζοντες αἰρετικοί, οἱ καλούμενοι γνωστικοί, ἐνεπνέοντο ἐν πολλοῖς ἐκ τοῦ ἐθνισμοῦ καὶ τῆς ἐλληνικῆς θρησκειᾶς καὶ φιλοσοφίας καὶ ἐθεωροῦντο «ἀπὸ τῶν καθ' Ἑλλήνας σοφῶν κλεψιλογήσαντες»¹.

Ἐν τῇ Δύσει μάλιστα ἐπέδρασε πολὺ ὑπὲρ τῶν ἀπόψεων τῆς συντηρητικῆς τάσεως ἡ ἐπιβλητικὴ μορφή τοῦ Τερτυλλιανοῦ, κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ τρίτου αἰῶνος, ὅστις διεκήρυττεν ὅτι οἱ φιλόσοφοι εἶναι οἱ πατριάρχει τῶν αἰρετικῶν² καὶ ὅτι οὐδὲν κοινὸν ὑφίσταται μεταξὺ φιλοσόφου καὶ Χριστιανοῦ, μεταξὺ μαθητοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ τέκνου τοῦ

¹ ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ κατὰ πασῶν τῶν αἰρέσεων ἔλεγχος ε', ἐν Migne E. II. 16, 3123, κ. π. ἀ.

² De anima 3, ἐν Migne P. L. 2, 692 κ. ἀ.

οὐρανοῦ, μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Ἱερουσαλήμ, ἀκαδημίας καὶ ἐκκλησίας¹.

Ἡ δόξα τῆς στενωτέρας προσεγγίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τὴν θύραθεν παιδεῖαν καὶ τὴν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν περίπυστον ἀλεξανδρινὴν θεολογικὴν σχολήν, ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ δευτέρου αἰῶνος. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, εἰ καὶ δὲν ἔπαυσε διακηρύττων τὸ ψεῦδος τοῦ ἐθνισμοῦ καὶ ἀπολύτως σεβόμενος τὴν ἀλήθειαν τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος, ἐτόνιζε δεόντως τὴν ἀξίαν τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, περὶ τῆς ὁποίας ἐφρόνει ὅτι ἦτο «πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας, εἰς δικαιοσύνην Ἑλλήσιν ἀναγκαῖα· ἐπαιδαγώγει γὰρ αὕτη τὸ ἐλληνικόν, ὥς ὁ νόμος τοὺς Ἑβραίους εἰς Χριστόν. Νυνὶ δὲ χρησίμη πρὸς θεοσέβειαν γίνεται, προπαίδειά τις οὕσα τοῖς τὴν πίστιν δι' ἀποδείξεως καρπυμένοις· προπαρασκευάζει τοίνυν ἡ φιλοσοφία, προοδοποιοῦσα τὸν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ τελειούμενον» καὶ συνεργεῖ πρὸς «σοφίας κτῆσιν»². Τὴν φιλοσοφίαν, ἣν ἀπεδέχετο καὶ αὐτὸς ὡς ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης δεδανεισμένην³, ἐχαρακτήριζεν ὁ Κλήμης οἶονεῖ ὡς θεραπαινίδα, τὴν δὲ χριστιανικὴν σοφίαν ὡς τελείαν δέσποιναν⁴ καὶ τὴν μόνην τῆς ἀληθείας πηγὴν, εἰς τὴν ὁποίαν «καθάπερ εἰς ἀένναον ποταμὸν ἐκρέουσι τὰ ρεῖθρα, ἄλλα ἄλλοθεν»⁵. Οὐ μόνον ὅμως ἡ χριστιανικὴ σοφία, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία δέον κατὰ Κλήμεντα νὰ θεωρηθῇ ἔργον τῆς θείας προνοίας, εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν πάντα τὰ ἀγαθὰ, «ἐάν τε ἐλληνικὰ ἤ, ἐάν τε ἡμέτερα· πάντων γὰρ αὐτοῦ τῶν καλῶν ὁ Θεός»⁶.

Ἐκεῖνος ὅμως εἰς τὸν ὁποῖον κατ' ἐξοχὴν ὀφείλεται ἡ νίκη καὶ ἡ ἐπικράτησις τῶν ἀντιλήψεων τούτων ἦτο ὁ μαθητὴς τοῦ Κλήμεντος, ὁ πολὺς Ὡριγένης († 254), ἡ σπουδαιότερα μετὰ τὸν ἀπόστολον Παῦλον μορφή τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας. Κάτοχος τῆς Γραφῆς καὶ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, πολυμαθέστατος, πολυγλωσσώτατος, διδακτικώτατος καὶ ἐπὶ τούτοις

¹ Apologeticum 46, ἐν Migne P. L. 1,580 - 581 x. ἄ.

² Στρωματέων 1, 5, ἐν Migne E. II. 8, 717 x. ἑ.

³ Στρωματέων 5, 14, ἐν Migne E. II. 9, 124 x. ἑ. x. π. ἄ.

⁴ Στρωματέων 1, 5, ἐν Migne E. II. 8, 725.

⁵ Ἀντόθι, σ. 719.

⁶ Ἀντόθι, σ. 725.

«οἷον τὸν λόγον τοιόνδε τὸν τρόπον καὶ οἷον τὸν τρόπον τοιόνδε τὸν λόγον» ἐπιδεικνύμενος¹, διεκλήρυττεν ὅτι πρέπει νὰ ἐπωφελώμεθα καὶ «φιλοσοφίας Ἑλλήνων τὰ οἷονεῖ εἰς Χριστιανισμόν δυνάμενα γενέσθαι ἐγκύκλια μαθηματά ἢ προπαιδεύματα καὶ ἀπὸ γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας, χρήσιμα ἐσόμενα εἰς τὴν τῶν ἱερῶν γραφῶν διήγησιν»². διὰ τοῦτο ὡς ἀπαραίτητον προπαιδείαν εἰς τὴν σπουδὴν τῆς Γραφῆς καὶ τῆς θεολογίας καθόλου ἐνθεώρει τὴν ἐγκύκλιον παιδευσιν καὶ τὴν φιλοσοφίαν.

Ὁ Ὠριγένης διὰ τῶν μέσων αὐτὰ παρῆχεν ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἐπεξεργασθεὶς συστηματικῶς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, πρῶτος αὐτὸς παρουσίασε πλῆρες καὶ ἐνιαῖον σύνολον χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἀνεγνωρίσθη ὡς οὐσιώδης παράγων διαμορφώσεως τοῦ χριστιανικοῦ δογματικοῦ συστήματος. Ἐκτοτε οἱ διδάσκαλοι καὶ συγγραφεῖς τῆς ἐκκλησίας ἐξεμεταλλεύοντο τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, ἡ ὁποία προσέφερε πλούσιον ὑλικὸν διὰ τὸ χριστιανικὸν οἰκοδόμημα, οὗτινος βάσις καὶ θεμέλιον ἔμεινε πάντοτε ὁ λόγος τοῦ Σωτῆρος, καὶ οὕτω κατέστη ἡ ἐκκλησία κοινωνὸς καὶ φορεὺς τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης, καθ' οὓς χρόνους μάλιστα αὗται ἔπαυσαν νὰ ἔχωσι τὴν προτιέραν σημασίαν καὶ ἐπίδρασιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Ἡ ἐπιβολὴ τοῦ μεγάλου Ὠριγένους ἀπέβη κολοσσιαία οὐ μόνον ἐπὶ τῶν συγχρόνων ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων. Καταστάς ὁ ἀρχηγέτης τῆς φιλελευθέρας τάσεως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τῆς τάσεως εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλεται ὅ,τι μέγα σήμερον θαυμάζεται ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ φιλολογίᾳ, ἐγένετο ὁ ἐμπνευσμένος διδάσκαλος καὶ καθοδηγὸς τῶν μεγάλων πατέρων καὶ συγγραφέων, οἵτινες ἐκλέϊσαν τὴν ἐκκλησίαν. Γρηγόριος ὁ θαυματουργός, Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Εὐσέβιος, ὁ Πάμφιλος, ὁ μέγας Ἀθανάσιος, Αἰδύμος ὁ τυφλός, ὁ μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, Γρηγόριος ὁ Νύσσης, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης, Συνέσιος ὁ Πτολεμαῖδος, ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Ρουφῖνος, καὶ ἡ λοιπὴ χορεία τῶν μεγάλων τῆς ἐκκλησίας πατέρων καὶ συγγραφέων, ἐκανχῶντο

¹ ΕΥΣΕΒΙΟΥ ἐκκλ. ἱστορία 6, 3, ἐν Migne E. II. 20, 528.

² ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ἐπιστολὴ πρὸς Γρηγόριον θαυματουργόν, ἐν Migne E. II. 1188.

ὅτι ἦσαν μαθηταί του καὶ ἐξ αὐτοῦ καθωδηγοῦντο καὶ ἐνεπνέοντο.

Ἐννοεῖται ὅτι ἐκ τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας ἐξετιμᾶτο ὑπὸ τῶν χριστιανῶν συγγραφέων ἰδίως «τὸ ἐξεταστικὸν καὶ θεωρητικόν»¹ καὶ «ὅσον χρήσιμον εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς φιλοσοφίαν»². Καίτοι ἀναντίρρητος εἶναι ἡ καλλιλογικὴ ἐπίδρασις τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τοῦ ὕφους τῶν μεγάλων τῆς ἐκκλησίας συγγραφέων, δὲν ἀπεδίδοτο ὑπὸ τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν σημασία εἰς τὸ καλὸν τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ ἐξ αὐτῆς χρήσιμον· «τὸ δὲ λοιπὸν χαίρειν ἔα»³. Διὰ πᾶν τὸ πέραν τοῦ χρησίμου οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ τὰ ὦτα τῶν Χριστιανῶν ἔδει νὰ ᾧσι κλειστά, ὡς τὰ ὦτα τοῦ Ὀδυσσεῶς διὰ τὸ ἄσμα τῶν Σειρήνων⁴. Ἡ ἀνάγνωσις λ.χ. τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν αὐστηροτέρων φευκτέα διὰ τοὺς Χριστιανούς· «ταῦτα παιδεύεσθαι οὐ θέλω — λέγει ὁ συγγραφεὺς τοῦ ψευδοϊστουριανείου λόγου πρὸς Ἑλληνας⁵ — ἔστι γὰρ ἡ πᾶσα ραψωδία Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας, ἀρχὴ καὶ τέλος, γυνή».

Ἡ ἐλληνικὴ ἐπίδρασις δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὅτι περιορίζετο μόνον εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς διδασκαλίας, ἀλλ' ἤρξατο βαθμυδὸν ἐκδηλουμένη καὶ ἐπὶ τὸν χριστιανικὸν βίον καθόλου, καὶ ἔβαινε προοῦσα ὡς ἐκ τῆς ἀθροῦς προσελεύσεως τῶν ἐθνικῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ οὗτοι συναπεκόμιζον, ἐν πολλοῖς ἀσυνειδήτως, κύκλους παραστάσεων καὶ ἐντυπώσεων ἐκ τοῦ προτέρου βίου. Ἀφ' ἐτέρου ὁμως, κατὰ τὸν νόμον τῆς ἀλληλεπιδράσεως, χάρις εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀκμὴν καὶ ἐπιβολὴν τῆς νέας θρησκείας, ἀνεγεννᾶτο βαθμυδὸν ὁ ἐν παρακμῇ Ἑλληνισμός, ὅστις διέλαμψε πάλιν ὑπὸ νέαν μορφήν, τὴν χριστιανικὴν.

Ἐκ τῆς ἐλληνικῆς ταύτης ἐπιδράσεως ἐπὶ τὸν χριστιανικὸν βίον δέον νὰ ἐξηγηθῇ ὅτι ἡ κατ' ἀρχὰς ἐχθρικὴ στάσις τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς οἵανδήποτε ἐκδηλώσιν τέχνης ἤρχισε βαθμυδὸν νὰ μετατρέπεται εἰς φιλικήν, μέχρις οὔ, ἐν τέλει, ἡ τέχνη ἐθεωρήθη ἀναπόσπαστος παράγων τοῦ ἐκκλη-

¹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΥ Λόγος 43, 11, ἐν Migne E. II. 36, 508.

² ΙΣΙΔΩΡΟΥ ΠΗΛΟΥΣΙΩΤΟΥ ἐπιστολὴ 2, 3, ἐν Migne E. II. 78, 457.

³ Ἀυτόθι.

⁴ Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ πρὸς τοὺς νέους 2, ἐν Migne E. II. 31, 568.

⁵ Κεφ. 1, ἐν Migne E. II. 6, 232.

σιαστικοῦ βίου, καίτοι πολλοὶ τῶν μεγάλων τῆς ἐκκλησίας πατέρων ἐξηκολούθουν κυμαινόμενοι μεταξὺ τῆς χριστιανικῆς ἀντιπαθείας πρὸς τὴν τέχνην καὶ τῆς ἐλληνικῆς ἀγάπης πρὸς αὐτήν, ἄλλοι δὲ ἐξηκολούθουν οὐ μόνον τὴν κατὰ τῆς πολυτελείας ἀλλὰ καὶ τὴν κατ' αὐτῆς τῆς τέχνης ἀντιπάθειαν¹. Ἐν γένει βαθμυδὸν ὑπεχώρει ἡ ὀξεῖα ἀντίθεσις ἐκκλησίας καὶ κόσμου καί, ἀσυνειδήτως καὶ συνειδητῶς, ἤρξαντο ὑποχωρήσεις καὶ συμβιβασμοί.

Λέον ὁμῶς νὰ τονισθῇ ὅτι ἡ ἐπὶ τὸν Χριστιανισμὸν ἐπίδρασις τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ δὲν ἀφεώρα τὸν πυρῆνα, ἀλλὰ τὸν φλοιόν, καὶ ὅτι συνεπῶς δι' αὐτῆς οὐδαμῶς παρεβλάβη ἡ ἡλλοιώθη ἡ οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὥς τινες ἐσφαλμένως ὑπεστήριξαν καὶ μάλιστα ὁ πρὸ μικροῦ ἀποθανὼν περικληὲς γερμανὸς θεολόγος *Harnack*, ὅστις διετείνετο ὅτι τόση ἦτο ἡ ἐλληνικὴ ἐπίδρασις, ὥστε χάρις εἰς αὐτήν ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησία διεμορφώθη «ὡς συνέχεια τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας τῶν θρησκειῶν ὑπὸ τὴν ξένην ἐπίδρασιν τοῦ Χριστιανισμοῦ».²

Ἀναντιρρῶτως εἶχε καὶ ἡ ἐλληνικὴ ἐπίδρασις, συμφώνως ποδὸς τὸν γενικὸν νόμον καθ' ὃν οὐδὲν ἀγαθὸν ἄμοιρον κακοῦ, τὰ τρωτά της καὶ τούτων τὸ σπουδαιότερον ἦτο ὅτι τὸ ἀνέκαθεν θεωρητικὸν ἐλληνικὸν πνεῦμα προσήλωσε κυρίως τὴν προσοχὴν του εἰς τὸ θεωρητικὸν μέρος τῆς θρησκείας, μετὰ τινος ἐνίοτε μονομερείας καὶ ὑπερβολῆς, ἥτις συνετέλεσεν εἰς ὑποτίμησιν ἐν τῇ πραγματικότητι τῆς ἀγάπης, τὴν ὁποίαν ἐχαρακτήρισεν ὁ Ἰησοῦς ὡς καινὴν ἐντολὴν καὶ τὸ κύριον γνῶρισμα τῶν μαθητῶν του. Ἀλλ' ἀπὸ τούτου μέχρι τῆς ἀντιλήψεως τοῦ *Harnack* καὶ τῶν ὁμοφρόνων του ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασις.

Ὡς ἦτο ἐπόμενον ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ δὲν ἦτο εὐπρόσδεκτος παρὰ τοῖς συντηρητικοῖς ἰδίως κύκλοις, οἵτινες, μὴ δυνάμενοι νὰ διακρίνωσι τί τὸ ἀποδεκτὸν καὶ τί τὸ ἀπορριπτέον, ἀπέρριπτον οἰανδήποτε συνάφειαν πρὸς τὸν ἐθνικὸν κόσμον καὶ τὴν ἐθνικὴν σοφίαν, ἀποκροῦντες καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ ἀγαθὰ. Ἐφόσον δὲ ἠϋξανε ἡ ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν δὲν

¹ Πρὸβλ. Δ. Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ Ἡ ἐκκλησ. τέχνη καὶ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας, ἐν Ἑπειρηίδι τῆς ἐταιρείας βυζ. σπουδῶν, 1930, σ. 134.

² Das Wesen des Christentums. Leipzig, 1903, σ. 138 κ. ἀ.

ἡδυνήθησαν νὰ ἀναχαιτίσωσιν οὐδὲ τὰ αὐστηρὰ κατὰ τοῦ ἐθνισμοῦ μέτρα τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων, ἐπὶ τοσοῦτον ἠῤῥξανε καὶ ἡ ἀντίδρασις κατὰ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, τὴν ὁποίαν, ὡς διαπιστοῖ μετὰ λύπης ὁ μέγας τῆς ἐκκλησίας πατὴρ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, «οἱ πολλοὶ Χριστιανῶν διαπτύουσιν ὡς ἐπίβουλον καὶ σφαλερὰν καὶ Θεοῦ πόρρω βάλλουσιν, κακῶς εἰδότες»· εἰς τούτους ἀντιπαραβάλλει ὁ Γρηγόριος τοὺς νοῦν ἔχοντας, οἵτινες ἀνομολογοῦσι «παίδευσιν τῶν παρ' ἡμῖν ἀγαθῶν εἶναι τὸ πρῶτον, οὐ τὰύτην μόνον τὴν εὐγενεστέραν καὶ τὴν ἡμετέραν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἕξωθεν»· καὶ ἐπάγεται «οὐκ οὐν ἀτιμαστέον τὴν παιδείαν, ὅτι τοῦτο δοκεῖ τισιν»¹.

Ἡ ὁσημέραι αὔξουσα ἀντίδρασις κατὰ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐρεῦνης καθόλου, ἐξέσπασεν ἐπὶ τέλους ὅταν μεγάλοι κίνδυνοι ἠπεύλησαν τὴν ἐκκλησίαν, διὰ τῆς ἐμφανίσεως τῶν μεγάλων αἰρέσεων τοῦ Ἀρειανισμοῦ καὶ βραδύτερον τοῦ Νεστοριανισμοῦ καὶ Μονοφυσιτισμοῦ, ἡ ἐμφάνισις τῶν ὁποίων ἀπεδόθη εἰς ἐλληνικὴν ἐπίδρασιν καὶ εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐρεῦνης καὶ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸν σημαιοφόρον τούτων, τὸν πολὺν Ὠριγένη, εἰ καὶ τὰ σπέρματα τῶν αἰρέσεων τούτων εἶχον ἀναφανῆ εἰς χρόνους προγενεστέρους.

Ὁ μέγας ἐκείνος ἀνὴρ, ὁ ὁποῖος ἀνεδείχθη ὁ ποδηγέτης τῶν μεγάλων τῆς ἐκκλησίας πατέρων, χαρακτηρίζεται ἤδη «πατὴρ τοῦ Ἀρείου καὶ ἄλλων αἰρέσεων ρίζα καὶ συγγενής»² καὶ κατηγορεῖται ὅτι «ἀπὸ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας τυφλωθεὶς τὸν νοῦν, ἐξήμεσε τὸν ἰὸν τοῖς πεισθεῖσιν αὐτῷ καὶ γέγονε αὐτοῖς εἰς βρῶμα δηλητηρίου»³. Ἡ συντηρητικὴ τάσις, συνδεθεῖσα μετὰ τοῦ μοναχισμοῦ καὶ τοῦ ὄχλου καὶ κρατοῦσα τὴν σημαίαν τῆς παραδόσεως, εἷς ἣν βαθμυδὸν προσεδίδετο σημαία εὐρύτερα τῆς ἀρχικῆς, θεωρουμένης ὡς τοιαύτης καὶ παντὸς ὅ,τι ἐθεολογήθη ὑπὸ προγενεστέρων συγγραφέων, διεξήγαγεν ἀπεγνωσμένον ἀγῶνα κατὰ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, ὅστις ἐνίστε ἐξεδηλοῦτο κατὰ τρόπον ὅλως ἀντιχριστιανικόν, ὡς ἐν ἔτει 415,

¹ Λόγος 43, 11, ἐν Migne E. II. 36, 508.

² ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ ἐπιστολὴ 51, 3, ἐν Migne P. L. 22, 520.

³ ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ Πανάριον ξδ', ἐν Migne E. II. 41, 1200.

ὅτε κατ' ἀπάνθρωπον τρόπον ἐφονεύθη καὶ διεμελίσθη ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ ὄχλου τῆς Ἀλεξανδρείας ἡ περίφημος ἐθνικὴ φιλόσοφος Ὑπατία.

Τὸ κύριον πλήγμα κατὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐπιδράσεως καὶ παιδείας, ὡς καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐρεῦνης ἐπέφερεν ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανός, τόσον διὰ τῆς διαλύσεως τῆς περιφήμου σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν (529), ὅσον καὶ διὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ μεγάλου Ὁριγένους ὡς «δυσσεβοῦς» καὶ τῆς καταδίκης τῆς «φρενοβλαβείας» καὶ τῶν «μυσαρῶν» αὐτοῦ δογμάτων¹ (543).

Ἡ καταδίκη αὕτη τοῦ Ὁριγένους, θεωρηθέντος ὡς συμβόλου τῆς φιλελευθέρας τάσεως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἦτο γεγονὸς ἀνυπολογίστου σημασίας δι' αὐτήν, διότι ἐσημείωσε τὴν ὀριστικὴν τροπὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμμάτων πρὸς τὴν παρακμὴν, πρᾶγμα ὅπερ εἶναι εὐνόητον πόσον ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας καθόλου, ἥτις ὡς δημούργημα τοῦ αἰωνίου φωτός, μόνον ἐν τῷ φωτὶ δύναται νὰ ζήσῃ τὴν ἀξίαν δι' αὐτὴν ζωὴν.

Παρέμειναν βεβαίως καὶ κατόπιν ἀνώτερα πνεύματα, τείνοντα εἰς ὑψηλοτέρας κατευθύνσεις καὶ ἀποβλέποντα εἰς τὴν ἔνδοξον ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς, ἀλλὰ ταῦτα ἀπετέλουν ἐξαίρεσιν καὶ αἱ εὐγενεῖς τῶν προσπάθειαι οὐ μόνον οὐδεμίαν σχεδὸν εὕρισκον ἀπήχησιν, ἀλλὰ τοῦναντίον προσέκρουον εἰς τὰς ἀντιλήψεις τῶν πολλῶν καὶ ἦσαν ἀνίκανοι νὰ ἀποτρέψωσι τὴν προϊούσαν παρακμὴν.

Ἡ ὡς οἶόν τε σύντομος ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τῆς δραματικῆς πάλης μεταξὺ φιλελευθέρας καὶ συντηρητικῆς τάσεως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ κατέδειξεν ὅτι ἡ ἀκμὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμμάτων ἐδημιουργήθη κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἡ ἀθάνατος ἐλληνικὴ παιδεία ἤλθε συνεπίκουρος εἰς τοὺς σκοποὺς αὐτῆς. Τῷ ὄντι ἡ θεία διδασκαλία δὲν ἠδύνατο νὰ εὖρη καταλλεστότερον ὄργανον ἐπὶ τῆς γῆς πρὸς διαμόρφωσιν καὶ διάδοσιν αὐτῆς ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, τὴν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὸν ἐλληνικὸν καθόλου πολιτισμόν. Ἐκ τῆς φιλικῆς σχέσεως Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ προέκυψεν ἡ ἔνδοξος ἐκείνη ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς, καθ' ἣν χριστιανικὴ καὶ κλασσικὴ σοφία συνειργάζοντο ἀρμονικῶς διὰ τὴν πλήρωσιν τῶν ἀνθρωπίνων ἰδεω-

¹ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ, Λόγος κατὰ Ὁριγένους τοῦ δυσσεβοῦς, ἐν Migne E. II, 86, 945 κ.ξ.

δῶν καὶ μόλις ἔπαυσεν ὁ ἁρμονικὸς αὐτὸς σύνδεσμος ἐπῆλθεν ἡ παρακμή.

Ἀναγκαῖον συμπέρασμα τοῦ ἱστορικοῦ τούτου δεδομένου εἶναι ὅτι, ἐὰν θέλωμεν ἡ ἐκκλησία νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τοὺς εὐκλεεῖς χρόνους τῆς ἀκμῆς, ἐν τῷ πλαισίῳ, ἐννοεῖται, τοῦ συγχρόνου ὑγιоῦς πολιτισμοῦ, καὶ νὰ καταστῇ αὐθις, ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἁρμοδιότητός της, εἰς τῶν συντελεστῶν τῆς κοινωνικῆς ἐξυγιάνσεως καὶ ἀναπλάσεως καὶ καθοδηγὸς οὐ μόνον τῶν συναισθανομένων ἀλλὰ καὶ τῶν διανοουμένων, εἶναι ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ συνεχίσῃ τὰς ἐνδόξους παραδόσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐπιδιώκουσα τὸν στενὸν σύνδεσμον πρὸς τὰ ὑγιᾶ στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης, τὴν ὅποιαν δὲν δύναται καὶ δὲν δικαιούται νὰ ἀγνοῇ καὶ νὰ παραβλέπῃ ἐκκλησία μὴ φιλοδοξοῦσα νὰ ἄρχῃ ἀπλῶς ἐπὶ ἀμορφῶτων μαζῶν, ἀλλὰ κεκλημένη νὰ συμβάλλῃ εἰς τὴν ἀληθινὴν ἀνύψωσιν καὶ ἐξευγένισιν τῆς συγχρόνου κοινωνίας καὶ εἰς διάλυσιν τῆς πνευματικῆς καὶ ἡθικῆς συγχύσεως, ἣτις διέπει σήμερον τὰ τοῦ κόσμου.

Τῷ ὄντι οὐδεὶς ἐχέφρων, οἷασδήποτε τυχὸν καὶ ἂν ἔχῃ ὑποκειμενικὰς ἀντιλήψεις, εἶναι δυνατόν νὰ ἀγνοῇ καὶ νὰ παραγνωρίζῃ πόσον σπουδαῖος παράγων εἶναι εἰς τὴν ζωὴν ἀτόμων καὶ λαῶν ὁ θρησκευτικὸς καὶ ὅποιαν ἐπίδρασιν δύναται νὰ ἔχῃ ἐπὶ τὴν κανονικὴν ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον ἑνὸς ἔθνους ἡ ὑγιῆς καὶ ὑπεράνω προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν θρησκευτικότης.

Ἡ μετὰ τῆς ὑγιоῦς παιδείας καὶ ἐπιστήμης ἐπικοινωνία τῆς θρησκείας εἶναι τὸ ἀσφαλέστερον μέσον τῆς διατηρήσεως τοῦ ὕψους καὶ τῆς καθαρότητος αὐτῆς. Μόνον διὰ τοιαύτης ἐπικοινωνίας ἐπιτυγχάνεται ἡ διαμόρφωσις ὑγιоῦς θρησκευτικότητος καὶ ὁ διαφωτισμός, δι' οὗ κατορθοῦται ἡ διάκρισις οὐσιώδους καὶ ἐπουσιώδους, πυρῆνος καὶ φλοιοῦ ἐν τῇ θρησκείᾳ, μὴ λησμονομένου ὅτι ἡ σύγχυσις τῶν δύο τούτων παραγόντων ἐγένετο πρόξενος μεγάλων κακῶν διὰ τὴν ὑγιᾶ θρησκευτικότητα.

Ὁ τοιοῦτος σύνδεσμος θρησκείας καὶ ἐπιστήμης δὲν εἶναι ἐπωφελὴς μόνον διὰ τὴν θρησκείαν ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐπιστήμην, διότι ἡ ὑγιῆς θρησκευτικότης, ἐμφανιζομένη ὡς ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ λατρεία, οὐ μόνον δὲν εἶναι κώλυμα καὶ ἐμπόδιον, ἀλλὰ τονναντίον εἶναι βοηθὸς καὶ παραστάτης πάσης ἐπιστημονικῆς ἀποπείρας, ἐκ τῆς ὁποίας προσδοκᾷ ὅ,τι καὶ

αὐτὴ ἐπιδιώκει, τὴν διαφώτισιν καὶ τὴν εὐτυχίαν τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος. Καὶ τὸ πνεῦμα πρὸ τῶν προβλημάτων, ἅτινα παραμένουσιν ἅλντα διὰ τὴν ἐπιστήμην, εὐρίσκει ἀνάπασιν τινα εἰς τὴν παρηγορίαν, τὴν ὁποίαν παρέχει ἡ θρησκεία· ἐκ ταύτης ἐκπέμπονται τῷ ὄντι φωτειναὶ τινες ἀκτῖνες ἀνακουφίζουσαι τὸ περιβάλλον ἡμῶς σκότος καὶ ἐξ αὐτῆς ἐκπηγάζουσι τὰ κύματα τῆς ἐλπίδος καὶ τῆς γαλήνης, ἐξ ὧν πίνουσα ἡ ψυχὴ νεκροὶ πάντα πόνον καὶ πᾶσαν ὁδύνην, ἅτινα καὶ μεταμορφοῖ εἰς φωτεινὰ σημεῖα τοῦ αἰωνίου¹.

Παρὰ τὸ ἰδιάζον τῆς ἀφετηρίας καὶ τῶν μέσων θρησκείας καὶ ἐπιστήμης, ἀμφοτέραι τὸν αὐτὸν ἐπιδιώκουσιν ὑψηλὸν καὶ ἱερὸν σκοπὸν καί, καλῶς ἐννοούμεναι, ἀλληλοσυμπληροῦνται δι' αὐτὸ τόσον ἡ ἀληθινὴ θρησκεία ἐνδιαφέρεται καὶ συντελεῖ εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης, ὅσον καὶ ἡ ἀληθινὴ ἐπιστήμη ἐνδιαφέρεται καὶ δύναται τελεσφόρως νὰ συντελέσῃ διὰ τὴν ὑγιᾶ ἔκφανσιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἁρμονικὴ αὕτη σχέσις θρησκείας καὶ ἐπιστήμης μόνον τότε δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ, ὅταν ἐκατέρωθεν δὲν λησμονῶνται τὰ ὅρια τὰ χωρίζοντα αὐτάς, καὶ οὔτε οἱ ἐκπρόσωποι τῆς θρησκείας ζητῶσι νὰ ἐπεμβαίνωσιν εἰς καθαρῶς ἐπιστημονικῆς φύσεως ζητήματα, ἐπιχειροῦντες νὰ ἐπιβάλλωσι πανταχοῦ τὴν σφραγίδα τῆς θρησκευτικότητος καὶ ὅπου αὕτη δὲν ὑπάρχει, οὔτε οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἐπιστήμης ζητῶσι νὰ ὑπεισέλθωσιν εἰς καθαρῶς θρησκευτικῆς φύσεως ζητήματα, προσπαθοῦντες νὰ διασείσωσιν ἀρχὰς καὶ πεποιθήσεις, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ. Πρὸς τιμὴν τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας δεόν νὰ τονισθῇ ὅτι αὕτη πάντοτε ἐσεβάσθη τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης καὶ τῆς ἀξίας τοῦ ὀνόματος ἐπιστήμης, καὶ ὅτι, ἂν ποτε παρεβιάσθη ἡ ἀρχὴ αὕτη, τοῦτο δὲν προῆλθεν ἐκ τοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐξ ἀνθρωπίνων ἀδυναμιῶν καὶ πλανῶν.

Ἐναντίον τοῦ ἁρμονικοῦ συνδέσμου ἐκκλησιαστικῆς καὶ θύραθεν παιδείας, θρησκείας καὶ ἐπιστήμης, κηρύσσονται οὐ κατ' ἐπίγνωσιν ζηλωταί, μὴ ἐκτιμῶντες δεόντως τὰ ἀγαθὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ φοβούμενοι κινδύνους

¹ Πρβλ. HEGEL φιλοσοφίαν θρησκείας, ἐν τῇ εἰσαγωγῇ.

ἐξ αὐτῆς, τοὺς ὁποίους ἐν μέρει ὑπερβάλλουσι καὶ ἐν μέρει δημιουργοῦσιν. Ὅπως ἔλεγον πρὸ 26 ἐτῶν, ἀρχόμενος ὡς ὑφηγητῆς τῶν πανεπιστημιακῶν μου παραδόσεων, ὁ περιδεὴς αὐτὸς φόβος πρὸ τοῦ φωτὸς τῆς ἐπιστήμης δεικνύει δυσπιστίαν εἰς τὴν ἀλήθειαν τῆς ἐκκλησίας, διότι «ἐκκλησία μὴ δυναμένη νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ φῶς τῆς ἐπιστήμης δὲν εἶναι πλέον ζῶσα ἐκκλησία, δυναμένη νὰ διεκδικῇ ἀφοσίωσιν πρὸς ἑαυτήν· θὰ ἡδύνατο ἴσως νὰ φυτοζωῇ ἐν ταῖς κατωτάταις βαθμίαι τοῦ ὄχλου, ὡς αἱ ἀρχαῖαι λαϊκαὶ θρησκείαι κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας, θὰ ἡδύνατο ἴσως νὰ καταστῇ διὰ τοῦ φανατισμοῦ ἐπικίνδυνος, ἀλλὰ δὲν θὰ ἡδύνατο πλέον νὰ ἔχῃ ἐπιρροὴν τινα ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἀνθρωπότητος· θὰ ὑπενθύνιζε τὸ μωρανθὲν ἅλας περὶ οὗ λέγει ὁ Κύριος»¹.

Τὸν φιλικὸν δεσμὸν θρησκείας καὶ ἐπιστήμης ἀποκρούουσιν ἐπίσης ἐχθροὶ τῆς ἐκκλησίας, κατανοοῦντες πόσον ἡ διακοπὴ τῶν μετὰ τῆς ἐπιστήμης σχέσεων τῆς δύναται νὰ ἀποβῇ ἐπιβλαβὴς διὰ τὰ συμφέροντα αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας, ὡς καὶ ἐχθροὶ τῆς κρατούσης τάξεως, γνωρίζοντες ὁποίας σημασίας ἔρεισμα δι' αὐτὴν ἀποτελεῖ ἐκκλησία ἵσταμένη εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀποστολῆς τῆς.

Συνεπικουροὶ δὲ τῶν τοιούτων ἐχθρῶν τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς κρατούσης τάξεως, ἐνσυνειδήτως ἢ ἀσυνειδήτως, καθίστανται ἐπιστήμονες μονομερῶς ἐγκύπτοντες εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ καθ' ἕκαστον καὶ μὴ ἀναγόμενοι εἰς τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ ὅλου, ὡς καὶ ἄνθρωποι ἡμιμαθεῖς ἢ οἰηματῖαι, ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐμφανίζωνται ὡς νεωτερισταὶ καὶ ὑπεράνω πεπαλαιωμένων δῆθεν προλήψεων, ἐπιπολαίως παραγνωρίζοντες τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει ἐπὶ τοῦ βίου τῶν λαῶν ἡ θρησκεία, καὶ μὴ ἐννοοῦντες πόσον ἐπιβλαβὴς δύναται νὰ ἀποβῇ κοινωνία ἄθρησκος, ἡ ἐκκλησία ἐν ᾗ ἐπικρατεῖ ἡ ἀμάθεια καὶ ὁ φανατισμὸς, καὶ πόσης τοῦναντίον ὠφελείας πρόξενος δύναται νὰ ἀποβῇ ἐκκλησία πεφωτισμένη καὶ παρακολουθοῦσα τὰς συγχρόνους ἀνάγκας καὶ ἀνησυχίας τῆς κοινωνίας καὶ τὴν σύγχρονον ἐπιστημονικὴν κίνησιν.

¹ Δ. Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ. Εἶναι ἡ θεολογία ἐπιστήμη; Ἀθῆναι 1906, σ. 7. Πρβλ. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ θεολογικὴ σχολὴ τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1931, σ. 44-47.

Ὡς εὐτύχημα δέον ἀληθῶς νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἔδειξεν ἀπὸ τῆς ιδρύσεώς της τὴν ὀρθὴν ἀντίληψιν περὶ τῶν σχέσεων θρησκείας καὶ ἐπιστήμης, δοῦσα τὴν δέουσαν σημασίαν εἰς τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην ἐν τῇ τάξει τῶν ἡθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν καὶ καθορίσασα εἰδικὰς ἔδρας πρὸς θεραπείαν αὐτῆς.

Τοιοῦτοτρόπως δύναται καὶ ἡ Ἀκαδημία ἐπωφελέστατα νὰ συμβάλῃ οὐ μόνον εἰς διαλεύκανσιν καθαρῶς ἐπιστημονικῶν θεολογικῶν ζητημάτων, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀνύψωσιν καὶ ἐξευγένισιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Περικλείουσα ἐν αὐτῇ ἀντιπροσώπους πάντων τῶν κλάδων τῆς ἐπιστήμης, ἀντιπροσωπεύουσα ἐν πολλοῖς τὴν κοινὴν γνώμην τῶν ἀνωτέρων τάξεων τῆς διανοήσεως καὶ ζητοῦσα τὰ φῶτα τῶν εἰδικῶν καὶ μάλιστα, προκειμένου περὶ θρησκευτικῶν καὶ θεολογικῶν ζητημάτων, τῶν καθηγητῶν τῆς περισέμνου τῶν θεολόγων σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὅπερ εἶναι δι' ἡμᾶς ἡ πότνια μήτηρ, δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς ἀναβίωσιν τῶν ἡμερῶν τῆς παλαιᾶς εὐκλείας της ἐκκλησίας καὶ τῆς θεολογίας, ὅσον καὶ εἰς ἀναζωπύρησιν τῆς ὑγιοῦς θρησκευτικότητος, ἐξυπηρετοῦσα οὕτω τὰς δημοσίας καὶ ἰδιωτικὰς ἀνάγκας τοῦ τόπου, συμφώνως πρὸς τὸν ὀργανισμόν της.

Δύναται δὲ νὰ συντελέσῃ τελεσφόρως εἰς τὸν μέγαν τοῦτον σκοπὸν ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν οὐ μόνον διὰ τῆς ἐρεῦνης καὶ συζητήσεως καθαρῶς ἐπιστημονικῶν θεμάτων, ἀλλ' ἰδίως δι' ἐπιστημονικῶν καὶ ἐκλαϊκευτικῶν ἐκδόσεων, πρὸς θρησκευτικὴν διαφώτισιν κλήρου καὶ λαοῦ, καὶ μάλιστα δι' ἐκδόσεων συγγραμμάτων τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας, διὰ τῶν ὁποίων δὲν διαφωτίζονται μόνον, κατὰ τρόπον ἀπαράμιλλον πολλάκις, τὰ μεγάλα θρησκευτικὰ καὶ ἡθικὰ προβλήματα, ἀλλὰ καὶ γνωρίζεται ἡ ζωὴ τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ κατανοοῦνται αἱ κοινωνικαί, πολιτειακαί, νομικαί, ἱατρικαί, φιλοσοφικαί, παιδαγωγικαὶ καὶ φυσικαὶ ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐὰν δὲ ἀκαδημαίαι, ὡς τοῦ Βερολίνου, τῆς Βιέννης, τῆς Κρακοβίας καὶ ἄλλαι, δὲν θεωρῶσι κατώτερον τῆς ἀποστολῆς των τὴν ἔκδοσιν ἔργων τῆς πατερικῆς ἐποχῆς, ἅτινα καὶ ἀπὸ καθαρῶς φιλολογικῆς ἀπόψεως ἔχουσιν οὐ μικρὰν σημασίαν, πόσον μᾶλλον ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν

θὰ ἐνδιαφερθῇ διὰ τοιοῦτο ἔργον, ἐφόσον μάλιστα πρόκειται περὶ Ἑλλήνων συγγραφέων, ἀναφερομένων ὡς τὸ πολὺ εἰς τὸν ἐλληνικὸν χριστιανικὸν βίον, καὶ ἐφόσον τόσον αἰσθητὴ εἶναι παρ' ἡμῶν ἢ ἔλλειψις τοιούτων ἐκδόσεων, οὐ μόνον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ λαοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ κλήρου καὶ τῶν διανοουμένων. Νομίζω δὲ περιτὸν νὰ ἐξάρω διὰ πλειοτέρων, πρὸ κοινοῦ τόσον ὑψηλῆς διανοήσεως, τὴν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως σπουδαιότητα τῶν ἀθανάτων ἐκείνων συγγραφῶν, πρὸ πάντων δι' ἡμᾶς, ὡς ἀνθρώπους, ὡς Ἕλληνας, ὡς Χριστιανούς καὶ ὡς ἐπιστήμονας συγχρόνως.

Εἰς τὴν σημαντικὴν συμβολήν, τὴν ὁποίαν ἡ ἐπὶ τόσον ἀναμνήσεων καὶ παραδόσεων στηριζομένη καὶ τόσας διεγείρουσα ἐλπίδας καὶ προσδοκίας Ἀκαδημία Ἀθηνῶν δύναται νὰ παράσχη διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης καὶ διὰ τὴν θρησκευτικὴν διαφώτισιν καὶ ἐξύψωσιν τοῦ λαοῦ, εἶμαι πρόθυμος νὰ συνεισφέρω τὸ κατὰ δύναμιν, ἐν συνεργασίᾳ τῶν σοφῶν, τοὺς ὁποίους περικλείει τὸ σεμνὸν τοῦτο καθίδρυμα, ὡς καὶ τῶν ἐκτὸς αὐτοῦ εἰδικῶν, ἡ συνδρομὴ τῶν ὁποίων εἶναι ἀπαραίτητος πρὸς εὐόδωσιν τοῦ ἔργου, διὰ τὸ ὅποῖον σύμπας ὁ ἐλληνικὸς ἐπιστημονικὸς κόσμος πρέπει νὰ ἐνδιαφερθῇ, ἐφόσον ἐπιθυμοῦμεν τὴν ὑγιᾶ διαπαιδαγώγησιν τοῦ ἔθνους, συμφώνως πρὸς τὰς σεπτὰς τοῦ παραδόσεις, αἵτινες ἐδόξασαν καὶ ἐλάμπρυναν αὐτὸ εἰς τὸ παρελθόν καὶ θὰ δοξάσωσι καὶ θὰ λαμπρύνωσιν αὐτὸ εἰς τὸ μέλλον!
